

*Каранова Толгонай*

**ЭЛДИК БАЛДАР ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ БАЛАНЫН ЖЕКЕ  
МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ЭСКЕ АЛЫП ТАРБИЯЛОО ПРИНЦИБИ  
ЖАГДАЙЫНДА**

*Каранова Толгонай*

**ПРИНЦИПЫ УЧЕТА ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ВОМОЖНОСТЕЙ ДЕТЕЙ В ПРОЦЕССЕ  
ВОСПИТАНИЯ В НАРОДНОМ ДЕТСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ**

*Karanova Tolgonai*

**THE PRINCIPLE OF INDIVIDUAL AN OPPORTUNITY CHILDREN IN EDUCATION IN  
THE NATIONAL CHILDREN'S CREATIVITY**

УДК: 809.371035.3:378

*Макалада тарбиялоо принциби балдардын жеке мүмкүнчүлүктөрүнө карата өтүүсү каралган.*

*В статье рассматривается принцип воспитания детей согласно их индивидуальным возможностям.*

*The article deals with the principle of raising children according to their individual abilities.*

Өз элинин өткөн тарыхын, нарк-насилин, оозеки чыгармачылыгын, көркөм өнөрүн, асылзат маданий дөөлөттөрүн, тилин, дилин терең изилдеп үйрөнүп, андан илимий сабак албаган ар кандай эле улуттун жаш муундарында келечек жок. Мындай руханий кенч менен жан дүйнөсүн байытпаган инсанда атуулдук аң-сезим ойгонбойт. Андайлардан эжнин камын жеп, анын оор жүгүн кебелбей көтөрө турган азамат чыкпайт.

Түрдүү тарыхый кырдаалда тынымсыз көчүп конгон оор турмуш-тиричиликтин айынан кыргыз эж урпактарына кооз имараттарды, жасалгалуу ак сарайларды калтырбаганы менен, ондогон кылымдар бою эмгекчил эл башынан кечирген нечен түрдүү кайгы-мунду, кубаныч-шанды ажайып көркөмдүк менен кооздоп чагылдырган кара сөз жана ыр түрүндөгү оозеки адабий эстеликтерди жаратып, аларды урпактарына коротпой жеткирип келген.

Алар кылымдар карыган сайын улам такталып, тазарып, мазмун жагынан байып, бара-бара ар кандай артыкбаш жүктөрүнөн бошонуп, мезгил шарты талап кылган зарыл толуктоолор менен кошумчаланып отурган мындай маданий дөөлөттөрдүн каймагын калпып, өзүнүн тулку боюнча синирген элдик педагогиканын залкар идеяларын жаш муундарды тарбиялоодогу Алтын казык жылдыздай багыт кылган ата-бабаларыбыз элдин ынтымагын чындап, эркиндигин коргой алган. Ата Журт үчүн кашык канын аябаган атуулдук ак эмгеги менен элдин түйшүгүн тартып, камын көргөн ак ниеттик, кара кылды как жарган калыстык, ата салтты урматтаган нарктуулук, кең пейилдүү жоомарттык, адамзатка ырайымдуу айкөлдүк, уят-сыйыгы, ар намысы күчтүү сыпаалык, намыс-арияттуулук, ыйманы пакиза адептүүлүк өндүү инсандагы асылзат касиеттерди ыйык туткан, жоокер, кырааны, маданияттуу, даанышман элди тарбиялоонун бирден бир каражаты - ошол элдик педагогиканын түпкү максаты, үлгүсү болгон.

Ата-бабаларыбыздан калган бай руханий мындай мурасты, түгөнбөгөн кенчти биз канчалык ыйык

тутуп, терең изилдеп үйрөнүп, туура баалап пайдалана билген сайын алар бизге өзүнүн укмуштуудай купуя сырларын ачып бере берет. Алар чыныгы инсанды тарбиялоонун илимий негизин акыл калчап эле таамай туя билгендиктери ажайып нерсе! Миндеген жылдар мурун бабаларыбыз кыялында туйгак элестер бүтүнкү реалдуу чындык болуп олтурат,

Бүгүнкү мектептерибизде балдарды атуулдук мыкты сапаттарга тарбиялоодо элдик педагогиканын баалуу мурастары алардын мүмкүнчүлүктөрү чоң. Алардын ичинде балдардын жекече мүмкүнчүлүктөрүн эске алууга багытталган элибизде төмөндөгүдөй макалдар бар.

Мисалы, "Ар кимдин жүгү өзүнө чак, "Ар ким өзүн эр ойлойт", "Атадан алтоо болсоң да, ар жалгыздык башыңца", "Теңтеңи менен, тезек кабы менен", "Өзүнө бычакты ур, оорубаса башкага ур", "Чегирткенин алын көрүп, канын сор" ж.б.

Мындай, жекече өзгөчөлүктү эске алып билим тарбия берүү иши бүгүнкү күндөгү мектептерде биринчи кезекте эске алына турган эреже - жобого айланууда. Азыркы убакта ар бир окуучунун психологиялык индивидуалдык өзгөчөлүгүнө, билимине, шык, жөндөмүнө жараша окутуу реалдуу кызыкчылыкка айланды.

Ошондуктан, окутуунун мазмунун, талаптын деңгээлиндеги абалын сактоо менен, биринчилерден болуп, мектепте орто окуучунун деңгээлине жараша теңдемечилктен баш тартуубуз кажет. Табиятта дайыма эле теңдемечилик боло бербейт, андан көрөкчө, ар түрдүү интеллекттеги, бири-бирине окшобогон кызыкчылыктары жана жөндөмдүү балдар бар экендигин эске алуу керек - деп жазат профессор К.Добаев.

Адам - дүйнөдөгү жан-жаныбарлардын эң улугу. Ал бир эле учурда биологиялык да, социалдык да жаныбар. Анын денеси түрдүү ооруу-сыркоодон сак, келбети келишкен болуусу аздык кылат, анын рухунун саламаттыгы өтө зарыл. Рухтун саламаттыгы - адамдын жан дүйнөсүнүн байлыгы, дилинин, ыйманынын пакизалыгы.

Адамдын өзүнө тиешелүү милдеттеринин эң негизгиси өз рухун өстүрүп, өркүндөтүү үчүн жан-дүйнөсүн байытып, сезимин тазалоого умтулуу<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Нурунбетов Б, Валиев А., Апышев Б. Элдик педагогика жана адептүүлүк тарбия. Ош, 1998.

Ушуга байланыштуу баланын мүмкүнчүлүгүнө карата шарттарды түзүү, тарбиялоонун оптималдуу жолдорун колдонуу максатка ылайыктуу. Баланын мүмкүнчүлүгүнө, курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша тарбия берүүгө, баалоого жана өстүрүүтө принциптүү мамиле жасоо боюнча орус окумуштуу-психологдору көптөгөн илимий изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн.

Алардын изилдөөлөрүнө балдар кайсы курагынан тарта элдик жомокторго кызыгып, мамиле жасап, кайсы курагынан баштап элдик жомоктордогу оң-терс көрүнүшгөргө баа берип, эң жөнөкөй этикалык-моралдык жүрүм-турумдарга ээ боло тургандыгы айтылып, баса көрсөтүлгөн.

Мнсалы, элдик жомокторго карата кенже мектеп жашындагы окуучунун эмоционалдык мамилесин жана моралдык-этикалык сапаттарын көтөрүү, аны окуп үйрөнүүнүн да, ал аркылуу баланын тарбия-таалимине жана дүйнө таанышына таасир этүүнүн да эң негизги проблемасы. Себеби, ошого жараша окуучунун баа берүүсү, кыял-жоруктары, элестөөлөрү жана жүрүм-туруму калыптанат. Бул туурасында орус психологдору Р.И. Ибрагимова, А.В. Запорожец, О.И.Соловьева, Д.Б.Эльконин көптөгөн изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Буга байланыштуу окумуштуу психолог А.В.Запорожец бала жомоктун каарманынын "кимиси жакшы, кимиси жаман экенин билдирген ачык айткан кырдаал болбосо, канааттанбай каларын", алар жомок укканда оң жана терс каарманын бөлүп алууга аракет кыларын белгилесе<sup>2</sup>, Н.А. Циванюк эң кенже курагынан тартып эле, балдар жомоктун каармандарынын кыял-жоруктарын так баалай билерин<sup>3</sup> жазган. О.И. Соловьева болсо "балдарга өзгөчө сыйкырдуу жомоктор жагарын", "алар сүйүктүү каармандарынын жеңишке жетишкенине айрыкча баа берерин, ага жолтоо болгондорду терс каарман катары көрүп, жактырбай турганын"<sup>4</sup> аныктаса, Н.И. Лысенкова менен Р.И. Ибрагимовлар 7 жашар бала жүргөн-турганына баа берүүгө, айрым этикалык нормаларга жараша өз баасын билдирүүгө жарап каларын<sup>5</sup> жазган. Анткени кенже мектеп жашындагы курагында балдарда алгачкы моралдык-этикалык нормалар иштелип чыгып, өспүрүм алгачкы бой жеткен курактык, андан аркы жылдары активдүүлүгү өскөн, көз караштары бекемделген курагы болору табигый нерсе. Кыскасы, жаш муундардын мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен тарбиялоо улуулардын коомдук милдети болуп саналат.

Окуучулардын жекече мүмкүнчүлүктөрүн эске алып тарбиялоодо эмгек тарбиясынын ролу өзгөчө.

<sup>2</sup> Запорожец А.В. "Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения" труды в серос.кон.по дошк.воспитания.-М.,1949., 245-стр

<sup>3</sup> Циванюк Н.А., "Особенности понимания сказки детей от 3 до 5 лет", канд. дис.-М.,1953

<sup>4</sup> Соловьева О.И. "Восприятия русской волшебной сказки детьми старшего дошкольного возраста", автореферат канд. дис.- М.1946.

<sup>5</sup> Ибрагимова Р.Н., "Первые задачки чувства долга у детей дошкольного возраста", автореферат канд. дис.- М., 1952

Эмгек тарбиясы жаш муундарды коомдук өндүрүшкө катышууда даярдайт, ошону менен бирге, адеп-ахлак, акыл жана эстетикалык жактан тарбиялоонун негизги элементи болуп эсептелет. Эмгек тарбиясынын натыйжасында берилип эмгектенүү адаты баланын жана окуучулар жамаатынын руханий дүйнөсүнөн бекем орун алуусу тийиш.

Эмгек инсандын интеллектуалдык жашоосунун маңызын байыгып, кызыгуусун, адебинин бүтүндүгүн жандандырып, эстетикалык сулуулугун көкөлөткөндө гана тарбия берүүчү күчкө айланат. Ошондой эмгек адамды эмгектеги чыгармачылыкка умтулдуруп, эмгек маданиятына ээ кылат. Эмгек адамдын материалдык талабын канааттандыруучу каражат гана болбостон, анын шык-жөндөмүн өөрчүтүүчү каражатка айланганда гана ийгилигинин негизги булагы болуп калат. Ар бир окуучу өспүрүм жана бойго жеткен мезгилинде анын эмгеги өзүнүн табигый шык- жөндөмүн толук өөрчүтүп, ага руханий чыгармачылыктын ба-гытын энчилөөгө тийиш.

Күч эмгегине адамды кызыктыруучу негизги нерсе - ал эмтекти аткаруудагы кол менен акылдын аракетинин айкалышуусун айгинелөө максаты менен мүнөздөлөт. Мындай максат канчалык маанилүү болсо, ар кандай эле жөнөкөй ишке болгон кызыгуу ошончолук күчөйт. Жумушту аткаруудагы чеберчиликке ээ болуп эмгектенүүдө изилдөөнү, экспериментти, илимдин жетишкендиктерин канчалык көп колдонсо - бала аны түшүнүп, өзүнүн моралдык ийгилиги катары башынан кечирет.

Кезегинде "Павлыш" орто мектебинде В.А. Сухомлинскийдин окуучулары бир кыл, кызыксыз көрүнгөн кант кызылчасын өстүрүүнү деле чыгармачылык эмгекке айландырып жиберешкен, анткени аларда изилдөө максаты (кызылчасын канттуулугун көбөйтүү үчүн) коюлган болчу.

Жаш жеткинчек кезинде балдар аткарып жүргөн иштерди алар бойго жете бапгаганда, абдан тереңдетип, өтө кеңири негизде аткартууну өркүндөтүү керек. Жашында аткарган ишинде ээ болгон ык, машыгуулар балдар бойго жете баштаганда ээ боло турган жаңы ык, машыгууларды жеңил өздөштүрүүсүнө өбөлгө түзгөндөй болууга тийиш. 15-16 жаштагы өспүрүмдөргө металды бургулоону, эгин эгип, бак тигүүгө жерди даярдоону үйрөтүүнүн зарылдыгы жок, ага балдар 4-5 жыл илгери жетишүүгө милдеттүү. Ай-тылуу "Павлыш" орто мектебинин окуучулары 10-12 жапшнда эле жерди айдап, эгин эгүүгө, техникалык өсүмдүктөрдү өстүрүүгө даярданып, балдардан түпгүм алууну, жемиш бактарын өстүрүүнү, жер семирткичтерди даярдап, талааларга аны чачууну, эч нерсе өспөгөн топурактуу жерди түшүмдүү аянтка айландырууну, түрдүү айыл-чарба техникаларын башкара билүүнү өздөштүрүшкөн.

Окуучу көркөм өнөр же акыл ишмердүүлүгүнүн кандай гана түрүнө жөндөмдүү, шыктуу болбосун, ал жеткинчек жана өспүрүм кезинде өспүрүмдү эмгекке сөзсүз катыштырууга тийиш. Эмгекке үйрөтүүдө, тарбиялоодо балдардын жекече мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу, ага ылайык мамиле түзүү жана тиешелүү көнүгүүлөрдү аткаруу талапка ылайык.

Ар кандай эмгектенүү балдарды чарчатат, бирок эмгектенүү нерв системасын жабыркатып, денесин алсыздандырып, жүдөтүүсүнө жол койбоо керек. Балдар аткарган жумуш алардын күч-кубатына гана ылайык келбестен, акыл эмгеги күч эмгегинин, түрдүү эмгек ишмердүүлүктөрүнүн туура айкалышуусун камсыз кылуусу зарыл. Бала аткарган ар кандай күч эмгегин анын бардык руханий жашоосу менен бирдикте кароо талапка ылайык келет.

Жапшнда баланын акылы менен жүрөгү маданий баалуулуктардын булагынын канчалык көп түрүнөн азыктанса, эмгек аны ошончолук бийик көтөрүп, жан дүйнөсүн байытып, жакшыртат.

Демек, өсүп келе жаткан жаш муундарды ар тараптуу атуулдук сапаттарга, тактап айтканда, студенттер өз алдынча чыгармачылык иштеринде балдарды адештүүлүккө, эмгекчилдикке, дене тарбиясына, акыл жана эстетикалык жактан тарбиялоодо

алардын жекече өзгөчөлүк жана психологиялык касиеттерин эске алуу, баалай билүү негизги проблемалардан экендигин унутпоосу зарыл.

**Колдонулган адабияттар:**

1. Нурунбетов Б., Валиев А., Апышев Б. Элдик педагогика жана адептүүлүк тарбия. Ош, 1998.
2. Запорожец А.В. "Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения" труды в серос-кон.подошк.воспитания.-М.,1949,245-б
3. Циванюк Н.А., "Особенности понимания сказки детей от 3 до 5 лет", канд.дис.-М.,1953
4. Соловьева О.й. "Восприятия русской волшебной сказки детьми старшего дошкольником," автореферат канд. дис.- М.,1946
5. Ибрагимова Р.Н., "Первые задачки чувства долга у детей дошкольного возраста", автореферат канд. дис. - М., 1952.

**Рецензент: к.п.д. Абдухамидова Б.**